

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ БАЛАНСУ СИЛ І ЗМІН У НЬОМУ НА ФОНІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Микола Сунгуровський, Центр Разумкова

Домінуючим фоном формування сучасного безпекового середовища є світові процеси глобалізації, регіональної дезінтеграції та реінтеграції, що стають дедалі інтенсивнішими і значною мірою впливають на створення нової системи міжнародних відносин.

Сучасний світ не став і в середньостроковій перспективі не стане стабільнішим і безпечнішим. Більшість наявних загроз мають глобальний (забруднення довкілля, кліматичні зміни, виснаження ресурсів), мережевий (тероризм, кіберзлочинність, контрабанда наркотиків і зброї тощо) характер. Поява нових загроз, зміни в їх характері та масштабах відбуваються швидше, ніж набуття урядами та міжнародними інститутами спроможностей ефективно їм протидіяти. Все це вимагає адекватних спільних підходів до боротьби із загрозами та забезпечення безпеки.

Поглиблення взаємозалежності та усвідомлення необхідності мирного співіснування є підґрунтям формування державами стратегій майбутнього розвитку та засад зовнішньої політики. Водночас, існують чинники, що можуть зумовити переформатування наявного міжнародного балансу інтересів і сил, спричинити дестабілізацію ситуації та її розвиток за небажаними сценаріями – в т.ч., поширення насильства із застосуванням збройної сили.

Багато теорій, що пояснюють світовий порядок суперництвом і діалогом цивілізацій, появою і зникненням центрів сили, їх боротьбою за ресурси, лідерство, право впливати на інших є, скоріш за все, “обмежено правильними” та, більш того, взаємодоповнюючими – світ є набагато більш складною мозаїкою з усіх цих пазлів, організмом, в якому центри сили, замість виконання функцій взаємозалежних і взаємопов’язаних органів, суперничають один з одним.

Російсько-український конфлікт є проявом і певною віхою змін у світовому порядку та безпековому середовищі. Він висвітлює чинники та потенційні негативні наслідки появи дисбалансу сил на світовій арені.

У статті розглядаються світові тенденції і баланс сил у найближчих до України регіонах.

Світові тенденції

Упродовж останнього десятиріччя спостерігається стійка тенденція зменшення кількості міждержавних конфліктів. Проте, кількість внутрішньодержавних та інтернаціоналізованих конфліктів, загальний рівень насильства у світі, в т.ч. із застосуванням збройної сили, за участі як державних, так і недержавних суб’єктів залишаються досить високими. Підвищується ймовірність виникнення широкомасштабних збройних конфліктів, спровокованих надмірними амбіціями, самовпевненістю або непоступливістю окремих держав у розв’язанні проблемних питань.

Зростання напруженості міжнародних відносин в окремих регіонах і державах супроводжується, а іноді провокується зростанням військових витрат. За даними СПРІ, вони складають понад 2,5% світового ВВП (або близько \$250 на душу населення) і спрямовуються значною мірою (30-50% і більше) на озброєння. Після піку на початку 1980-х років і спаду на початку 2000-х років, світові обсяги поставок озброєнь почали збільшуватися та за останні п’ять років зросли на 14%.

Станом на кінець 2013р., лідерами в отриманні озброєнь серед регіонів були Азія та Океанія (47% світового імпорту) та Близький Схід (19%). Водночас імпорт озброєнь європейськими країнами в цілому зменшився на 25% і складав 21% світового. П’ятьма найкрупнішими експортерами звичайних озброєнь є США, Росія, Німеччина, Китай і Франція, на які припадає 74% світового експорту. Причому перші дві країни – США і Росія – постачають на ринок 56% всіх звичайних озброєнь. П’ятьма найкрупнішими імпортерами озброєнь є Індія, Китай, Пакистан, США та Саудівська Аравія, які отримують 32% усіх поставок.

На думку багатьох експертів, гонка озброєнь і “холодна війна” не припинилися, а трансформувалися в нову форму глобального протистояння – “холодний мир” – з більшою кількістю сторін і певним перерозподілом співвідношення сил.

Нерівномірний економічний розвиток і руйнівні наслідки криз, що його супроводжують, зумовлюють розширення географії і спектру конфліктів, обмеження спроможностей і зниження ефективності реагування на них. Намагання окремих держав забезпечити або закріпити лідерство на регіональній і глобальній аренах ускладнюють протидію загрозам. Саме тому зростає потреба у втручанні ООН, інших міжнародних організацій і регіональних альянсів у справи, які ще в недалекому минулому були сферою відповідальності винятково національних урядів.

Сучасні глобальні мережі торговельно-економічних, політичних, інформаційних зв'язків – за умов лібералізації економічних відносин, взаємопроникнення економік і культур, – дедалі більше перетворюються на ефективні засоби поширення не лише надбань людства, але й економічних, політичних, соціальних потреб, кризових явищ та їх наслідків.

У зусиллях із забезпечення світового порядку та миру зростає вага регіональних альянсів, груп держав, особливо Півдня, на яких припадає дедалі більша частка миротворчого контингенту з урегулювання сучасних конфліктів. Зростає вага не лише ресурсного забезпечення спільних дій, але їх легітимності, участі в них якомога більшої кількості держав. Посилюється роль недержавних суб'єктів, які набули здатності чинити суттєвий як позитивний, так і негативний вплив – як на внутрішнє, так і на зовнішнє оточення.

Докорінні зміни у світі призводять до болісних процесів пошуку або перегляду державами внутрішньо- та зовнішньополітичної ідентичності в сучасному світі, доцільності участі та свого місця в міжнародних інтеграційних об'єднаннях. В деяких регіонах, зокрема в Євразійському, спостерігається змагання інтеграційних проектів, – в центрі якого опинилася Україна. Ці процеси зумовлюють складні зміни в міжнародних об'єднаннях: ослаблення або розпад старих альянсів, намагання посилити наявні або створити нові.

Найбільших втрат зазнають альянси та інші форми міжнародного співробітництва (зокрема, БРІКС, ОБСЄ, останнім часом ЄС), що утворені, розвиваються та функціонують без урахування або всупереч **чинникам інтеграційних проектів (ЧІП)**: спільність, близькість або несуперечливість (1) ціннісних засад, (2) інтересів і способів їх реалізації, (3) позицій партнерів стосовно загроз і способів протидії, (4) наявності ресурсів і готовності до їх об'єднання і спільного використання.

За умов відсутності відповідальності за порушення гарантій безпеки держав, що відмовилися від володіння та набуття ядерної зброї, а також фактичного розширення клубу ядерних держав і браку солідарності в запобіганні розповсюдженню, розбіжностей інтересів на глобальному та регіональному рівнях, виникає небезпека використання військової переваги та факту володіння ядерною зброєю не лише як засобу стримування, але як аргументу в конкурентній боротьбі за ресурси та лідерство.

У світі відбувається напружена боротьба за енергоресурси – не лише конструктивними (пошук нових джерел, енергозбереження), але й деструктивними (силовий перерозподіл ринків, надмірна шкода довкіллю) шляхами. Доступ до енергоресурсів є важливим чинником жорсткої економічної і політичної міжнародної конкуренції. За цих умов, для держав-споживачів і міжнародних утворень, до яких вони належать, досягнення високих рівнів енергоефективності та енергонезалежності є одним з головних завдань забезпечення безпеки. З іншого боку, для окремих держав-постачальників (зокрема, Росії) монополізм у постачанні енергоресурсів є не лише джерелом прибутків, але знярядям економічного та політичного тиску.

На фоні цих негативних чинників і тенденцій знижується адекватність і дієвість міжнародних інститутів, відбувається нехтування міжнародним правом, знецінення загальновизнаних норм і правил. Значної шкоди міжнародним відносинам завдає комерціалізація і “бюрократизація” цінностей: надання переваги матеріальним цінностям – над

духовними, дотриманню процедур і організаційній стабільності – над потребами негайного реагування на зміни ситуації.

Попри численні декларації про необхідність модернізації системи міжнародних відносин, більшість міжнародних інститутів та організацій, заснованих багато десятиліть тому, не зазнали з того часу принципового перегляду своїх засад, функцій, завдань, способів діяльності і взаємодії, продовжують намагатися розв'язувати міжнародні проблеми, використовуючи дещо вдосконалені правові механізми та інструменти, притаманні старій парадигмі світового порядку.

Разом зі збільшенням на світовій арені кількості важливих гравців, сьогодні та на середньострокову перспективу головними центрами сили залишаються США, ЄС, Китай і Росія. “Кошик” їх взаємовідносин між собою і з іншими міжнародними суб’єктами є дуже різномірним: від співіснування, партнерства і взаємозалежності до несприйняття, суперництва та відкритого протистояння.

США – попри наслідки економічної кризи, певне зниження воєнно-політичної активності і зміну пріоритетів у реалізації своїх амбіцій, країна зберігає провідні позиції на світовій арені, потужний потенціал, фінансові, економічні, політичні та військові важелі впливу. США лідирують у науково-виробничому і споживчому секторах, присутні практично в усіх сегментах світових ринків, мають один із найпотужніших ядерних потенціалів, найсучасніші збройні сили, військові бази та союзників у ключових регіонах світу, є провідним гравцем у головних міжнародних інститутах та організаціях, зберігають здатність контролювати всі інші центри сили. Підвищується їх роль на ринку енергоресурсів. Водночас, США зазнають дедалі більшої конкуренції з боку держав, що претендують на ролі провідних світових і регіональних гравців. У середині країни і ззовні зростає невдоволення роллю США як “світового поліцейського”, відчуття їх неготовності виконувати, як раніше”, цю функцію.

ЄС – є найбільшим у світі економічним блоком, потужним об’єднанням держав зі спільними зовнішньою та безпековою політикою, правилами і стандартами економічної діяльності. Водночас, ЄС має обмежений військовий потенціал і, з точки зору безпеки, недосконалий механізм реагування на загрози. Головним геополітичним та економічним партнером залишаються США, які допомагають дещо нівелювати ці недоліки. ЄС намагається будувати відносини з Китаєм і Росією на прагматичних засадах взаємовигоди, а також посилити роль Європи у регіональних і світових процесах. Провідні позиції в ЄС мають Великобританія, Німеччина і Франція. Суттєвими проблемами, що послаблюють єдність ЄС, є нерівномірність економічного розвитку його членів і спровокована економічною кризою та її наслідками розбіжність їх позицій з питань розширення, політичних, економічних та оборонних пріоритетів.

Китай – є світовим гравцем, якому найбільшою мірою вдалося скористатися плодами глобалізації і модернізації економік західних країн, де пошук шляхів підвищення рентабельності призвів до переміщення виробництва і потрапляння передових технологій до азійського регіону. Китай сьогодні перетворився на нову світову потугу і продовжує нарощувати економічний і військовий потенціал – другий у світі та найпотужніший в регіоні. Він не позиціонує себе як світового лідера і зосереджує зусилля насамперед на зміцненні власних позицій в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, Південно-Східній, Центральній Азії і сусідніх регіонах Росії. Іншими його пріоритетами є: збереження та посилення власних позицій на ринках США – найкрупнішого торговельно-економічного партнера КНР; розширення доступу до природних ресурсів близькосхідного, африканського та південноамериканського регіонів; активізація кредитно-інвестиційної діяльності та фінансово-економічна експансія в Європі, Африці та Латинській Америці. Реалізація стратегічних цілей супроводжується посиленням суперечностей з Індією, Росією, США, а також загостренням відносин з регіональними країнами. Проблемами, з якими Китай зіткнувся останнім часом, є суттєвий “перегрів” його економіки, загострення внутрішньої соціальної і політичної ситуації.

Росія – успадкувала статус світового центру сили від колишнього СРСР і досі має амбіції його утримання, які, проте, не підкріплюються реальними економічними спроможностями. Головними чинниками могутності є монополізм на європейському ринку енергоресурсів, військовий (в т.ч. ракетно-ядерний) потенціал, надання контрольованого державою доступу до величезного внутрішнього ринку, майстерне використання розбіжностей у позиціях провідних держав та їх союзників, а також слабостей ключових осіб політичної і бізнесової еліт інших держав, не виключаючи прямий або опосередкований підкуп. Головними недоліками є неефективна олігархічна, вкрай централізована модель врядування з величезною корупційною складовою і застаріла модель економіки, побудована переважно на отриманні прибутків від експорту енергоносіїв. Головними стратегічними цілями є: збереження військового (насамперед ракетно-ядерного) паритету зі США та НАТО; утримання в орбіті свого впливу решти пострадянських країн шляхом реалізації євразійських інтеграційних проєктів (СНД, ОДКБ, Євразійський Союз); збереження присутності та ринків збуту у країнах третього світу, надання їм підтримки та завоювання їх лояльності; зближення з країнами Заходу та отримання від них критично важливих продукції і технологій; посилення позицій в міжнародних організаціях (БРІКС, ШОС, АПЕК); ослаблення “західного фронту”, граючи на розбіжностях позицій держав-членів ЄС і НАТО. Втягування Росії в нову гонку озброєнь і конкуренцію трубопровідних проєктів, разом з укоріненою корупцією, дедалі більше виснажують ресурси Росії і піддають сумніву реалізацію її амбіцій. Водночас, відчуття тягара внутрішніх (політичних, економічних, демографічних) і зовнішніх (відставання в економічному розвитку та неспроможність наздогнати конкурентів) проблем, зумовлює підвищення агресивності російської політики, що останнім часом виходить за рамки міжнародного права.

Наразі баланс сил на світовій арені визначається рівнем впливу визнаних лідерів і створенням навколо них коаліцій лояльних держав. Найбільші потенціали та перспективи, з цієї точки зору, мають США і Китай. Обидві держави беруть участь у багатьох наявних потужних регіональних альянсах або є ініціаторами нових інтеграційних проєктів (Трансатлантичне і Транстихоокеанське партнерство, Новий Шовковий шлях).

У перспективі на статус нових центрів сили можуть претендувати Латинська Америка та Арабський світ – але лише за умов успішної реалізації там відповідних інтеграційних проєктів. Зокрема, шляхом поглиблення співробітництва в рамках Тихоокеанського альянсу та Ради співробітництва арабських держав Перської затоки.

Сучасні світові тенденції зумовлюють швидкі та комплексні зміни в безпековому середовищі, спричиняють появу нових і трансформацію старих ризиків і загроз, у боротьбі з якими жодна держава не має достатніх спроможностей, а міжнародні інститути виявляють дедалі більшу неефективність.

Припинення “холодної війни” без адекватного “перезавантаження” міжнародного права, засад міжнародних відносин, всього світового порядку призвело до зростання турбулентності, яка охоплює практично всі аспекти життєдіяльності світової спільноти та загрожує – за умов браку відповідного реагування – появою непередбачених наслідків.

Головні відмінності між наявними центрами силами полягають, зокрема, у тому, що підґрунтям могутності США та ЄС є лібералізм, людиноцентризм, глобальні мережеві структури, фінанси; а Китаю та Росії – авторитаризм, державоцентричні ієрархічні структури, ресурси. Асиметричність цих засад, їх нестабільність, наявність у інших регіональних гравців комплексів цінностей, відмінних від згаданих, зумовлюють мінливість розстановки сил і нестабільність відносин на міжнародній арені. Якщо світові центри сили незмінно залишатимуться на своїх позиціях, то можливість зближення їх ціннісних засад – що є предметом міжцивілізаційного діалогу, – і зниження градусу напруженості у відносинах між ними будуть ще довго піддаватися сумніву.

Загострення конкуренції між світовими центрами сили за джерела ресурсів і ринки збуту, їх суперництво за утримання важелів впливу на регіони Африки, Латинської Америки, Південної і Центральної Азії супроводжуються зростанням напруженості. На ще

одну арену суперництва світових центрів сили перетворюється Арктика – зокрема, на розстановку сил у цьому регіоні, можливо, вплинуть санкції проти Росії з приводу її агресії стосовно України.

Мінливість рівноваги між центрами сили – з тимчасовим зміцненням одних та ослабленням інших – провокує зростання взаємних недовіри та побоювань, загострює міжнародні відносини та безпекову ситуацію. Майбутнє світового порядку залежатиме від успіху інтеграційних проектів центрів сили – тобто від їх спроможності об'єднати навколо себе інші держави, визначитися зі спільними цінностями, інтересами, а також від їх готовності до пошуку компромісу.

З іншого боку, пошук певними суб'єктами міжнародних відносин власної ідентичності, претензії на глобальне або регіональне лідерство заохочують і легітимізують агресію одних держав проти інших, підвищують імовірність виникнення кризових явищ і конфліктів. Джерелами конфліктів можуть бути протиріччя не лише між самими центрами сили, але й між ними та їх союзниками (зокрема, суперечки між Китаєм і Японією, Росією та Україною – з втягуванням до них США та ЄС).

Зростає потреба переконфігурації інститутів і механізмів глобального, регіонального та національного регулювання, зокрема у сфері забезпечення безпеки. На успіх такої переконфігурації можна розраховувати за умов збігу позицій якнайширшого кола суб'єктів міжнародних відносин та укладення юридично зобов'язуючих домовленостей між ними.

Дедалі більшою мірою на процеси суперництва і взаємодії світових центрів сили впливатимуть недержавні суб'єкти: транснаціональні компанії, недержавні міжнародні організації, мережеві спільноти тощо.

У запобіганні і протидії сучасним загрозам головними пріоритетами суб'єктів міжнародних відносин повинні стати створення безпечного середовища, налагодження надійних партнерських відносин, зміцнення систем колективної безпеки, налагодження між ними довіри і плідного співробітництва, рішуча протидія будь-яким спробам в односторонньому порядку порушити норми міжнародного права.

Процеси в Євро-Атлантичному регіоні

Дезінтеграційні та реінтеграційні процеси, що відбуваються на європейському континенті (зокрема, за участі України), прояв і зростання світоглядних, економічних і політичних розбіжностей між “старою” і “ною” Європами спричинили нестабільність і появу зон активних, “заморожених” і потенційних конфліктів, національного, етнічного, релігійного протистояння. Така ситуація та її швидкі зміни потребують постійної уваги національних урядів і міжнародної спільноти.

Після розпаду соціалістичного блоку, появи і становлення нових незалежних держав, завдяки суттєвій демілітаризації держав регіону в рамках, зокрема, Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСС), відмові України, Білорусі та Казахстану від ядерної зброї, врегулюванню кризових явищ і відбудові країн Балтії, Східної Європи та Балкан, до середини 2000-х років на Європейському континенті спостерігалася певна рівновага сил і стабільність.

Проте, болісне відчуття Росією втрати колишніх сателітів, її претензії на статус наддержави, регіональне лідерство та виняткові сфери впливу, а також розбіжності в позиціях європейських країн у відносинах з Росією і США, процеси сепаратизму та ерозії взаємозв'язків усередині ЄС, прояви національного егоїзму та намагання окремих європейських держав відновити “історичну справедливість” за рахунок сусідів – навпаки, загострюють напруженість і зумовлюють мінливість розстановки політичних, економічних і військових сил, наявність багатьох зон “заморожених” конфліктів, збільшують ризики перетворення існуючих протиріч на збройні зіткнення. Свідченням цього стали російсько-грузинська війна 2008р. та російсько-український конфлікт на початку 2014р.

Негативні явища в Євро-Атлантичному регіоні у сфері безпеки мають місце попри функціонування тут чи не найбільшої, порівняно з іншими регіонами, кількості міжнародних організацій, які тією чи іншою мірою опікуються питаннями безпеки: НАТО, ЄС, ОБСЄ, СНД, ОЧЕС, ОДКБ, ГУАМ. Відсутність єдиної принципової позиції євро-атлантичної спільноти стосовно цінностей, інтересів, загроз регіональній безпеці, а також стосовно ефективних способів запобігання і протидії кризовим явищам зумовили провал спроб домовитися про нову архітектуру євро-атлантичної безпеки (“процесу Корфу”). Відчуття країнами Європи певного вакууму безпеки посилюється наступними чинниками:

- припиненням Росією участі в ДЗЗСЄ, що практично розв’язало їй руки в безконтрольному переміщенні та зосередженні військових угруповань на потрібних напрямках і стало свідченням (мало ким адекватно оціненим) підготовки нею силових сценаріїв “примушення до дружби” пострадянських держав (Грузії, України, Молдови, країн Центральної Азії);

- порушенням Росією Віденського документа 2011р. про заходи зміцнення довіри та безпеки, в т.ч. про інформаційний обмін з питань військової діяльності;

- розбіжностями позицій США (разом з їх союзниками) і Росії з питань ядерного роззброєння, ПРО, розміщення військових баз;

- впливом дестабілізації ситуації у країнах Близького Сходу та Північної Африки, нелегальною міграцією з цих регіонів, перетворенням країн Центральної і Східної Європи (ЦСЄ) на ціль, а в окремих випадках на притулок для екстремістів і терористів, діяльність яких часто перетинається з діяльністю радикальних антиглобалістських, екологічних та інших організацій; відсутність внутрішніх кордонів ЄС, безперешкодні потоки людей, капіталів, інформації полегшують мобільність і сприяють поширенню впливу цих організацій і груп, ускладнюють заходи забезпечення безпеки;

- різноспрямованими та різнорівневими відносинами США, ЄС, НАТО, окремих країн ЦСЄ з Росією: з одного боку, острахом відновлення її імперської, агресивної сутності та бажанням ізолювати її або перевести на демократичний шлях розвитку, а з іншого – побоюваннями загнати її до глухого кута, відсторонити від процесів забезпечення регіональної і глобальної стабільності, втратити доступ до її енергоресурсів і внутрішнього ринку; це повною мірою проявилось під час запровадження санкцій до Росії у відповідь на її агресію проти України (а раніше – проти Грузії).

Ключовими гравцями у сфері євро-атлантичної безпеки залишаються США, НАТО, ЄС і Росія.

США – утримують в Європі суттєвий військовий потенціал, ядерну зброю, підтримують певну економічну та військово-технічну взаємозалежність з європейськими партнерами. Як член і головний контрибутор НАТО США вимагають від європейських партнерів збільшення оборонних витрат та активізації участі у справах Альянсу. Після невдач в Іраку та Афганістані і внаслідок економічної кризи відбулися перегляд зовнішньополітичних пріоритетів і переорієнтація уваги США на азійський регіон. Певні надії стосовно компенсації втрат США на європейському напрямі покладаються на створення Трансатлантичного торговельно-інвестиційного партнерства (ТТІП) з ЄС і заохочення процесів розширення ЄС і НАТО на Схід.

ЄС і НАТО – азійський розворот США дещо дезорієнтував європейські країни та, разом з недоліками, що наочно проявилися внаслідок глобальної економічної кризи (зокрема, брак політичної солідарності, зниження стратегічності, надмірні комерціалізація і “бюрократизація” цінностей та інтересів), знизили ефективність європейських та євро-атлантичних інститутів у забезпеченні стабільності та запобіганні конфліктам. На цьому фоні з метою компенсації цих недоліків висуваються та заохочуються військово-політичні ініціативи, зокрема Великої Британії і Франції, скандинавських країн, Вишеградської четвірки у рамках політики *smart defense* (НАТО) та *pool and sharing* (ЄС). Загалом, ЄС і НАТО почуваються наразі у відносній безпеці від агресивності Росії. Водночас, за умов неготовності ЄС і НАТО до рішучої протидії

російським планам, їх східні партнери на пострадянському просторі (Естонія, Латвія, Литва) відчувають дефіцит безпеки, що загрожує дестабілізувати євроатлантичний безпековий простір і вимагає додаткових зусиль НАТО та ЄС.

Росія – поступово перетворюється на регіональну державу з неефективною економічною і політичною системами, яка, однак, має величезний ресурсний запас, зберігає і нарощує потужний військовий потенціал (особливо після російсько-грузинської війни 2008р.). Водночас, використовуючи свою участь у планах США з питань ядерного роззброєння та нерозповсюдження, у врегулювання сирійської кризи та виводі військ з Афганістану, енергетичну залежність Європи, її зацікавленість у російському ринку, слабкість європейських інститутів, брак консолідованої політики та рішучості Заходу активно протидіяти її агресивній політиці, Росія намагається дедалі більше роз'єднати та ослабити євро-атлантичну спільноту, зміцнити власні позиції в Європі та відновити Російську імперію в кордонах колишнього СРСР – якщо не в територіальних, то принаймні в політико-економічних. Попри миролюбний і демократичний характер процесу євро-атлантичної інтеграції, Росія, згідно з її стратегічними документами у сферах зовнішньої і безпекової політики, вбачає в розширенні НАТО та ЄС загрозу національним інтересам від звуження сфер власного впливу, а простір СНД розглядає як зону не стільки взаємодії, скільки суперництва з ЄС, НАТО і США, а останнім часом і з Китаєм. Відчуття Кремлем серйозності внутрішніх і зовнішніх загроз, обмеженості часу на їх розв'язання та реалізацію стратегічних цілей зумовлює зростання агресивності російської політики.

Налагодження принаймні неконфронтаційних відносин з Росією є для Заходу одним із ключових напрямів зміцнення довіри та покращення безпекового середовища. Проте, в сучасній Росії відбуваються процеси, зворотні демократичному розвитку: посилюються тенденції авторитарного врядування, набирає оберти милітаризація суспільства, відбувається справжнє зомбування населення ідеями відродження Великої Росії та “*Русского мира*”, карається інакомислення, насаджуються шовінізм і радикалізм. В очах росіян Кремль перетворює Захід на джерело зовнішніх загроз, а самого себе – на єдиного захисника співвітчизників і традиційних моральних цінностей.

Каталізатором цих процесів є усвідомлення російською елітою важливості найближчого 5-10-річчя для реалізації стратегічних цілей на фоні прогнозованих внутрішніх проблем: наростання структурних дисбалансів у російській економіці в поєднанні з нераціональним використанням прибутків від продажу енергоресурсів; негативні демографічні тенденції; катастрофічне зменшення та погіршення кадрового потенціалу; прояви сепаратистських настроїв і дестабілізація ситуації в окремих суб'єктах Федерації тощо.

Росія, насправді, змусила світ боятися, але не поважати себе, що, з *одного боку*, значно пом'якшує тональність офіційних відносин з нею міжнародної спільноти та Заходу, обмежує можливості проведення більш жорсткої політики щодо неї навіть у випадку принципової незгоди з її кроками, а з *іншого* – додає Росії впевненості в реалізації її політики і привід вважати пострадянський простір законною зоною власного впливу з можливим її поширенням на окремі країни колишнього соціалістичного табору.

Роль ключової ланки у суперництві ЄС і США з Росією належить сьогодні Україні – як потенційній складовій конкуруючих інтеграційних процесів: з одного боку, Східного партнерства ЄС і розширення НАТО, з іншого – євразійського проекту Росії. Якщо для ЄС – з його дещо бюрократичним підходом до партнерства – Україна до останнього часу не була головним пріоритетом, то для Росії недопущення виходу України з орбіти її впливу є принциповим питанням. За цих умов є ризик перетворення України на об'єкт торгу глобальних гравців. Щоб цього не сталося, Україна має перетворитися на справжнього суб'єкта міжнародних відносин – із самостійною, міцною внутрішньою, зовнішньою та оборонною політикою, підтримуваною більшістю громадян.

Співробітництво провідних гравців у сфері євро-атлантичної безпеки, попри певні спори і протиріччя між ними, все ще має потенціал політичної волі та мирних засобів, який проте поступово виснажується.

За умов успіху інтеграційних процесів в Євро-Атлантиці – створення Трансатлантичного торговельно-інвестиційного партнерства США та ЄС (економічного НАТО), – в середньостроковій перспективі нове об'єднання може перетворитися на головний глобальний центр сили.

Держави, що обрали європейський вектор розвитку, але не є членами систем колективної безпеки, не мають ядерної зброї як засобу стримування, а також відповідних зовнішніх гарантій своєї безпеки, відчувають недостатній рівень захисту від реальних загроз – як воєнного, так і невоєнного характеру, – впоратися з якими самотужки вони не мають можливостей.

Прояви національного егоїзму, особливо стосовно подолання наслідків світової економічної кризи, взаємні претензії і брак політичної солідарності членів ЄС і НАТО зумовлюють мінливість розстановки політичних сил і загострюють ситуацію в регіоні.

Цілком імовірним наслідком підвищення політичної ваги Росії в очах США, ЄС і НАТО, певної комерціалізації цих відносин може стати небезпека перетворення зон “заморожених” конфліктів на теренах СНД (Придністров'я, Нагірного Карабаху, Абхазії, Південної Осетії, Криму) та потенційно конфліктних зон (зокрема, Грузії, Молдови, України) на розмінну монету у грі світових і регіональних лідерів з розподілу сфер впливу. Результатами цього можуть стати нагнітання напруженості в цих зонах з появою в наступному нових роздільних ліній і поширенням конфліктної ситуації на сусідні держави та регіони.

У складній комбінації відносин між провідними гравцями у сфері європейської безпеки Україна посідає одну з ключових позицій, навколо якої в середньостроковій перспективі можна очікувати радше конфлікту, ніж спільності поглядів.

Процеси в Азійсько-Тихоокеанському регіоні

У цьому щільно населеному регіоні, що є величезним зростаючим ринком, місцем перетину інтересів світових центрів сили, найбільшою мірою відчувається протистояння між ними і проявляються внутрішньо- та міждержавні протиріччя.

Головними гравцями в регіоні є США, Росія, Китай, Індія, Пакистан (всі мають ядерну зброю) та союзи держав – АПЕК, АСЕАН, ШОС. Безпекову ситуацію в регіоні визначають відносини між ними, а також процеси як усередині країн регіону, так і їх залежність від зовнішніх впливів і реакція на них. Характер цих впливів визначається, з *одного боку*, збігом або розбіжністю, а іноді зіткненням різноспрямованих інтересів провідних гравців, процесів їх реалізації, а з *іншого* – усвідомленням ризиків погіршення взаємовідносин, здатністю знайти компроміси між суперечливими інтересами та потенційними наслідками.

Безпековий ландшафт регіону є неоднорідним і може бути умовно поділений на кілька субрегіонів: Євразія (РФ і Центральна Азія), Південна та Південно-Східна Азія.

Геополітичний клімат в *Євразійському субрегіоні* визначається протистоянням орієнтованих на Росію і Китай політичних векторів розвитку пострадянських країн Центральної Азії. Саме цим багато в чому зумовлюються відцентрові та доцентрові процеси як у самій Росії, так і в її оточенні. Останні, залежно від конкретних країн, мають переважно тимчасовий і ситуативний характер вимушеної інтеграції або добровільної залежності від Росії з дедалі більшою орієнтацією на Китай. Туркменістан та Узбекистан поки не виказували бажання приєднатися до російських інтеграційних проектів. Російсько-український конфлікт зумовив підвищену насторогу країн субрегіону стосовно Росії, що зумовлює гальмування її проекту євразійської інтеграції.

Показовим є те, що практично всі євразійські держави-члени СНД, ОДКБ, МС, створеного ЄАС (організацій, в яких домінує Росія) є одночасно членами ШОС, а також активними партнерами НАТО.

У багатьох випадках внутрішньо- та міждержавні відносини в субрегіоні мають конфліктний потенціал і відбуваються на фоні зовнішніх впливів: підвищення активності Китаю на Далекому Сході та в Сибіру; США, ЄС, НАТО – у країнах Центральної Азії та в Каспійському регіоні; а також поширення ісламського радикалізму на Північний Кавказ.

Центральна Азія і Каспійський басейн є зоною перетину інтересів і конкуренції провідних світових і регіональних гравців – США, Китаю, Росії, Ірану, Туреччини, ЄС, ШОС. Їх присутність, у т.ч. військова, в центральноазійських країнах загрожує використанням збройної сили як аргументу в конкурентній боротьбі. Проте, усвідомлення провідними гравцями наслідків збройного протистояння утримує їх від силових заходів і спонукає до пошуку механізмів мирного розв'язання суперечок.

Важливим чинником дестабілізації ситуації в центральноазійських країнах є активізація зовнішніх і внутрішніх (за підтримки ззовні) недержавних суб'єктів, які вдаються до розпалювання сепаратистських настроїв, терористичної діяльності, поширення ісламського радикалізму. Ситуацію ускладнюють нерегульовані прикордонні спори, міжетнічні конфлікти, складні проблеми з демографією, нелегальною міграцією, погіршенням екосистеми (питна вода, розвиток гідроенергетики), що погіршують внутрішню ситуацію у країнах і міждержавні відносини.

У короткостроковій перспективі можна очікувати суттєвого загострення ситуації в субрегіоні на фоні процесів зміни правлячих еліт, боротьби за владу за активної участі ісламських рухів, посиленіх припливом радикальних елементів після виводу військ США з Афганістану. З огляду на це, а також з урахуванням подій в Україні та важливості субрегіону як джерела енергоресурсів, він стане наступним пріоритетом Росії у ближньому зарубіжжі.

Існуючі інтеграційні структури (СНД, ОДКБ, ШОС) не здатні стримати появу та розвиток внутрішньо- і міждержавних конфліктів у субрегіоні (наприклад, відсутність реакції на конфлікт у Киргизстані у 2010р., на таджики-киргизьку прикордонну суперечку в січні 2014р.). Китай і Росія виступають ініціаторами двох конкуруючих інтеграційних проектів – ЄАС і Новий Шовковий шлях.

Безпекову ситуацію в *Південній Азії* визначають конфлікт в Афганістані (а наразі – вивід військ США), територіальні суперечки у прикордонних районах Індії, Пакистану та Китаю (держав, які мають ядерну зброю), внутрішньодержавні конфлікти у країнах Бенгальської затоки. Вивід військ з Афганістану може стати каталізатором кризових явищ у Центральній Азії, джерелом поширення екстремістських рухів на сусідні країни.

Провідні регіональні гравці – Індія і Пакистан – намагаються налагодити тісну співпрацю зі США, Росією, країнами Південно-Східної Азії.

Південно-Східна Азія є зоною зіткнення інтересів США в союзі з Японією, Китаю і Росії, зачіпаючи інтереси Південної і Північної Кореї, країн басейну Південнокитайського моря. Найбільшій гостроті ситуації додають набуття Північною Кореєю ядерної зброї та її ракетні випробування, складні переговори навколо денуклеаризації Корейського півострова, територіальні спори навколо островів у Північному, Східнокитайському та Південнокитайському морях.

Субрегіон є найбільш динамічним у світі – з темпами росту, вищими, ніж у США та ЄС. Тут, крім успішного функціонування АПЕК та АСЕАН, відбувається процес формування Великого Китаю – інтеграція КНР, Гонконгу, Макао, Сінгапуру, Тайваню в потужне міжнародне об'єднання з претензіями на статус супердержави.

Водночас, до піднесення Китаю спостерігається неоднозначне ставлення інших світових центрів сили та регіональних держав – В'єтнаму, Індії, Індонезії, Філіппін, Японії, – які

небезпідставно вбачають у цьому небезпеку для себе. В цілому, для держав регіону притаманним є лавірування між центрами сили, що зрештою ускладнює процеси їх інтеграції і діяльність наявних регіональних альянсів.

Китай залишається найбільшою економічною і військовою потугою в регіоні – щорічні темпи зростання його ВВП, хоч і уповільнилися, але складають понад 7%, а оборонних витрат – 10-12%. Посилення позицій Китаю на регіональному та глобальному рівнях непокоїть як США та ЄС, так і Росію, а його співробітництво з Пакистаном та їх територіальні претензії є подразниками для Індії. Військова присутність США в регіоні та підтримка ними їх союзників (зокрема, Японії, Тайваню) викликає невдоволення Китаю і Росії, зумовлює частковий збіг їх позицій з цього питання. Своєю чергою, Китай з настоюю сприймає намагання Росії налагодити відносини з країнами цього (В'єтнамом, Індонезією, Новою Зеландією, Південною Кореєю, Японією) та інших регіонів (зокрема, з країнами Центральної Азії).

Ситуація в Азійсько-Тихоокеанському регіоні визначатиметься здатністю світових центрів сили знайти союзників серед регіональних країн. У цьому питанні перевага поки що на боці США, але Китай дедалі більше перехоплює ініціативу. В конкуренції між Китаєм і Росією в пошуку союзників ситуація складається на користь Китаю.

Без європейських технологій і культури врядування створюваний Євразійський Союз на чолі з Росією не має майбутнього (підґрунтям ідеї євразійства споконвічно було поєднання технічних і культурних переваг Європи, природних ресурсів Росії і дешевих трудових ресурсів Азії). Росія, в цьому сенсі, могла б пошукати заміну ЄС за рахунок Китаю, але інтеграція з цим гравцем не гарантує їй домінуючої ролі (як свідчить досвід ШОС), і навпаки, загрожує втратою вже набутих нею позицій.

Більш перспективним регіональним інтеграційним проектом може вважатися формування Великого Китаю з наступним його розширенням – за умов набуття привабливості – на країни Південної і Південно-Східної Азії.

Попри перехрещення в регіоні інтересів провідних світових гравців, наявність у них ядерної зброї і потенційні втрати від погіршення ситуації в найбільш економічно привабливому регіоні змушують їх і регіональних союзників шукати дипломатичні засоби розв'язання проблем.

Ситуація на Близькому Сході

Близький Схід (включно з Північною Африкою) є на сьогодні найбагатшим на енергетичні ресурси та чи не найбільш конфліктним і “вибухонебезпечним” регіоном світу. Попри величезні природні багатства регіону, переважна більшість населення залишається в зоні бідності, що на фоні несприятливих демографічних тенденцій викликає дедалі жорсткішу реакцію на нерівність у світовому розподілі матеріальних благ, створюючи підґрунтя для зростання радикалізму та екстремізму.

Головними регіональними гравцями є Іран, Ізраїль, Катар, Саудівська Аравія, Туреччина, які конкурують у боротьбі за лідерство в арабському світі. Міцну присутність і вплив традиційно зберігають США та інші члени НАТО, ЄС та певною мірою Росія. Зростає присутність Китаю.

Підвищується важливість впливу транснаціональних компаній і недержавних суб'єктів (терористичних організацій, сепаратистських рухів, інших радикальних сил), які часто перетворюються на зброю в руках зовнішніх гравців. Внаслідок цього регіон перетворився на головного "експортера" радикального ісламу, міжнародного тероризму, біженців, нелегальних мігрантів.

Ситуацію тут визначають наступні процеси:

- боротьба ТНК за доступ до енергоресурсів і вплив на стан світового нафтового ринку;

- несприйняття арабськими країнами Ізраїлю як регіонального лідера та нескінченний палестино-ізраїльський конфлікт, що загострився після приходу до влади в Лівані радикальних ісламських сил;
- конкуренція Ірану, Саудівської Аравії і Туреччини за поширення свого впливу на регіон Близького Сходу та ісламський світ;
- суніто-шиїтське протистояння, що загострює внутрішньодержавні конфлікти в регіоні і загрожує, разом з рухами за національне самовизначення (зокрема, курдів), фрагментацією постконфліктних країн (Ірак, Сирія);
- суперництво США і Росії за провідну роль у врегулюванні конфліктів та отримання союзників;
- переговори навколо ядерної програми Ірану, наслідки яких здатні тією чи іншою мірою вплинути на процеси ядерного нерозповсюдження, регіонального лідерства, на стан нафтового ринку.

За цих умов інтеграційні процеси в регіоні суттєво ускладнені – навіть на фоні певних зрушень, таких як запровадження спільної зовнішньої і безпекової політики в рамках Ради співробітництва арабських держав Перської затоки.

На безпекову ситуацію в регіоні та окремих країнах суттєво впливає боротьба за енергоресурси. Її значною мірою ускладнила хвиля “жасминових революцій”, що загрожує подальшими непередбачуваними наслідками. Приводом для них стає неналежне врядування, а рушійними силами є невдоволені станом справ найбільш активні, але недостатньо організовані верстви суспільства. Ці сили – саме за умов їх слабкої організації – можуть перетворитися на “зброю” в руках більш досвідчених державних і недержавних суб’єктів (у т.ч. позарегіональних) з наступною радикалізацією конфліктного потенціалу, цілей і форм його застосування.

Додатковим чинником дестабілізації може стати поширення конфлікту в Сирії на сусідні країни внаслідок переміщення до них екстремістських сил (як це відбулося в Малі після переміщення туди туарегів після припинення конфлікту в Лівії).

Наявність в Ірані балістичних ракет, а також висока вірогідність підвищення їх дальності та отримання ним ядерної зброї зумовлюють можливість зростання загрози її застосування та поширення відповідних наслідків на прилеглі регіони, в т.ч. Європу. Готовність Ізраїлю завдати випереджального удару по ядерній інфраструктурі Ірану та відкриті заяви про це загрожують перетворити ситуацію на вибухонебезпечну з глобальними наслідками.

Негативні тенденції в регіоні посилюються, а іноді породжуються вкоріненими на національному рівні проблемами клановості, корупції, слабкості або відсутності інститутів верховенства права, низької ефективності правоохоронних органів, прикордонних служб і систем забезпечення національної безпеки в цілому.

Близький Схід у середньостроковій перспективі залишатиметься джерелом загроз, пов'язаних з виникненням внутрішньо- та міждержавних конфліктів, розповсюдженням і можливістю застосування зброї масового ураження, поширенням екстремізму, тероризму, контрабанди наркотиків і зброї, нелегальної міграції.

Слабкість кордонів сприяє поширенню загроз не лише в масштабах регіону, але й за його межі. Це, а також економічна привабливість регіону роблять його об'єктом уваги та докладання зусиль провідних світових гравців.

Спостерігаються спроби окремих регіональних лідерів запустити процес інтеграції арабських країн, але за умов наявних внутрішніх суперечок і впливу зовнішніх гравців ця перспектива найближчим часом є малоімовірною.

Зміни, зумовлені російсько-українським конфліктом

Агресія Росії проти України отримала однозначно негативну оцінку всіх (за винятком, звичайно, самої Росії) членів Ради безпеки ООН. Референдум у Криму та анексія півострову Росією не визнані правомірними абсолютною більшістю країн-учасниць Генеральної Асамблеї ООН. Дії Росії викликали різку реакцію і запровадження санкцій з боку США, ЄС та інших прогресивних країн до Кремля та окремих українських чиновників.

Російсько-український конфлікт спровокував початок перегляду світового порядку та глобального балансу сил. На одному полюсі та на чолі цього процесу опинилися США в союзі з ЄС; на іншому полюсі – Росія в оточенні держав з подібними авторитарними режимами. Китай обережно спостерігає за боротьбою своїх конкурентів, сподіваючись, що зосередження уваги США та ЄС на Україні відволіче частину їх сил від Азійсько-Тихоокеанського регіону та дасть йому можливість зміцнити там власні позиції. Схоже, подібну мету почасти має й Росія, яка намагається посилити “антиамериканський фронт” у Центральній Азії, на Каспії і Близькому Сході.

Однією з головних складових цього процесу є конкуренція світових центрів сили та регіональних лідерів за союзників, – у т.ч. з числа тих, хто утримувався від голосування з українського питання на Генеральній Асамблеї ООН 27 березня 2014р. Серед них опинилися й такі країни-претенденти на світове або регіональне лідерство, як Китай, Алжир, Аргентина, Бразилія, Єгипет, Індія, Казахстан, Південна Африка, Узбекистан, відносини яких з Росією, США та ЄС можуть значною мірою вплинути на розстановку сил на глобальному та регіональному рівнях – з огляду на те, що саме альянси, а не окремі держави, визначатимуть у майбутньому міжнародний порядок денний.

За цих умов країни, що перебувають на лініях протистояння світових і регіональних лідерів, дедалі більше відчуватимуть дефіцит безпеки та перетворюватимуться на найімовірніші зони конфліктів. У цих конфліктах перевага буде на боці того, хто володіє усім спектром засобів “м’якої” і “жорсткої” сили, стратегічним мисленням, сильною політичною волею і широкою легітимністю в масах.

Зокрема, однією з причин російсько-українського конфлікту стало наближення України до межі вибору нею одного з інтеграційних проєктів – Європейський або Євразійський Союз – як напряму наступного розвитку з можливим виходом зі сфери російського впливу. Європейський вибір України піддає сумніву не лише євразійський проєкт, але й обраний Росією шлях розвитку. З іншого боку, конфлікт вплине (і вже впливає) на сьогодення та майбутнє ЄС і всієї євро-атлантичної спільноти – причому як негативним (прояв розбіжностей країн-членів у ставленні до України та Росії, економічних, політичних, воєнних засад Союзу), так і позитивним (усвідомлення потреби солідаризації позицій і зусиль на фоні зовнішньої загрози) чином.

Міжнародна спільнота та системи безпеки, впливові світові гравці постали перед дилемою – яким чином приборкати агресивність Росії (та інших авторитарних режимів) і забезпечити їй (їх) конструктивну участь у врегулюванні регіональних і глобальних кризових явищ. Водночас, конфлікт між Україною і Росією сприяє роз’єднанню міжнародної спільноти з питань: роззброєння та ядерного нерозповсюдження; забезпечення територіальної цілісності, суверенітету держав і прав народів на самовизначення; прав на самооборону; відповідальності за захист; права вето в Раді безпеки ООН держави-агресора з питань конфлікту, спровокованого нею ж, тощо. З усіх цих питань ООН має негайно провести дискусії і знайти адекватні відповіді.

Російсько-український конфлікт, який став прикладом руйнування тонкої межі між правом на застосування сили та міжнародними зобов’язаннями із забезпечення довіри та безпеки, може стати ще одним прецедентом для інших держав у розв’язанні подібних проблем неприйнятними методами (в т.ч. “прихованої війни”, подібної до розв’язаної Росією проти України). Конфлікт дискредитував інститут міжнародних гарантій, висвітлив банкрутство застарілих моделей регіональних і глобальної систем безпеки, а також викликав потребу

негайного перегляду наявних концепцій і правових засад міжнародної безпеки, спільної розробки нової парадигми світового порядку.

Розпочинаючи агресію проти України, Росія розраховувала (як і у випадку з Грузією у 2008р.) на слабку реакцію Європи, покладаючись певною мірою на випробуване знаряддя політико-економічного впливу – монополізм в постачанні газу до європейських країн. На випадок можливої негативної реакції Європи на газовий шантаж, у Росії був заготовлений запасний варіант – переорієнтація постачання газу на ринок Китаю. Проте Китай не поспішає з укладенням такого контракту, намагаючись зіграти на пониженні ціни на енергоресурси. До того ж, свій внесок у забезпечення диверсифікації джерел постачання енергоресурсів до Європи мають намір зробити США. За таких умов позиція Росії є вразливою, але вона не залишає сподівань на розбіжності європейських країн у питаннях забезпечення енергетичної безпеки.

Слабкі позиції ЄС заслуговують на окрему оцінку та залежать, насамперед, від двох суттєвих чинників. По-перше, від значної залежності економік окремих країн Європи від Росії. На російському ринку присутні багато європейських компаній. Це – великі прибутки, надходження до бюджетів і соціальних програм, робочі місця, отже голоси електорату на виборах, за які змагаються політики європейських країн. По-друге, від спроможності Росії купувати і схильності багатьох західних політиків, громадських діячів, ЗМІ продаватися – за оцінками окремих європейських експертів, у наявній ситуації вони перетворилися на додаток кремлівської політики і пропаганди. Якщо спробувати намалювати шарж на Європу, то вона виглядала б на ньому, вірогідно, як бізнесмен, до скроні якого притулена зброя, а в руках у нього калькулятор, на якому від підраховує можливі здобутки і втрати.

Проте, наразі коло політичної та економічної ізоляції Росії звужується, але як “поранений звір” вона визнається у ближньому та далекому зарубіжжі джерелом потенційних загроз, суб’єктом, здатним як позитивно, так і негативно вплинути на безпеку, – і тому вимагає уваги та діалогу. Разом з негараздами, притаманними сучасній Росії, застосовані до неї санкції можуть остаточно виснажити її ресурси та зумовити дезінтеграцію (подібно до СРСР). У середньостроковій перспективі слабкості Росії можуть бути використані іншими центрами сили в їх конкурентній боротьбі.

В окремих питаннях (стратегічне роззброєння, розширення НАТО, участь у врегулюванні конфліктів) контраверсійні позиції Росії використовуються Заходом як виправдання власних слабостей і прихованих інтересів. На сьогодні ООН, ЄС, НАТО, ОБСЄ мають визнати відсутність у них дієвих засобів впливу на Росію, насамперед через невизначеність і розбіжність позицій їх членів стосовно цінностей, стратегічних і тактичних інтересів, загроз. Своєю чергою, беспорядність і брак консолідації миролюбної міжнародної спільноти спокушатимуть Росію до продовження агресивних дій.

Здатність розв’язати конфлікт між Росією та Україною буде критерієм потужності наявних центрів сили, дієвості євроатлантичної і всієї міжнародної системи безпеки. Ступінь зовнішнього впливу на ситуацію в Україні залежатиме, насамперед, від рішучості позицій самої України, співвідношення серйозності зовнішніх санкцій і геополітичних ставок Росії, її “порога вразливості”, а також готовності західних країн до певних втрат заради відновлення справедливості. Неспроможність Заходу впоратися за допомогою санкцій з російською агресією може надати впевненості іншим агресивним режимам у власній безкарності, стати підтвердженням безсилля міжнародних систем безпеки, небезпечним імпульсом поширення насильства.

Та критична межа в міжнародних відносинах, до якої цей конфлікт наблизив увесь світ, має стати стимулом до солідаризації борців за мир і безпеку, змусити їх серйозніше ставитися до всіх (а не окремих) елементів “технології” реалізації загроз і протидії їм, до аналізу широкого спектру (а не лише очевидних) негативних і позитивних чинників на всіх (а не лише прикінцевих) етапах їх ескалації, формування своєчасних та адекватних заходів із запобігання кризам і реагування на них. Не можна погоджуватися з тим, що методологічні та політичні

недоліки дуже часто перетворюються на неприйнятні людські жертви і жахливі наслідки, що впливають на мільйони людей.